

Ірина Кучеренко

**ЦІННІСНІ ДЖЕРЕЛА ПОЛІТИЧНОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

У статті описуються ціннісні аспекти формування політичної системи сучасної України. Розкривається і аргу-

ментується взаємозв'язок політики та моралі як виразників мистецтва влади та народу «жити разом», узгоджуючи свої інтереси. Робиться наголос на деякі ключові проблеми політичної організації українського суспільства.

Ключові слова: мораль, політика, суспільство, цінності, громадянське суспільство, інтереси, організація, політична організація.

Kucherenko I. Value sources of political organization of the Ukrainian society. The article is on value aspects of the political system of modern Ukraine. Politics and morality are regarded as art of authority and citizens to coexist and accord their interests. Some key problems of political organization of the Ukrainian society are emphasized.

Key words: morality, politics, society, values, civil society, interests, political organization.

Головною проблемою політичної системи будь-якого соціуму є підтримання порядку, який передусім постає ціннісною суспільною формою, тобто формою соціальної організації, зумовленою цінностями. Роль останніх у суспільному житті завжди була визначальною і, власне, «надорганічність» людських спільнот впливає з їх причетності певним ціннісним світам. Цінності формують людське суспільство, підіймаючи його над Природою і, зокрема, над різноманітними природними спільнотами – людина живе й мислить цінностями, а власні (навіть найприродніші) потреби вона сприймає винятково у ціннісному оформленні. В політиці морально-релігійне поняття «свободи волі» перевизначається як право обирати й захищати власні цінності, мати й обстоювати власні політичні переконання. Тоталітаризм, зрадивши людській природі, заперечив це право засобом фізичного й духовного терору і заплатив за таке нехтування духом та антропологією існуванням в історії настільки нетривалим, наскільки кривавим.

Сповідувати й наслідувати цінності спроможна винятково людина і винятково у співпраці й боротьбі з іншими людьми. Саме з цієї конкурентної боротьби за цінності й народжується політика – сфера, яка водночас і протиставляє, і примирює ціннісні системи учасників політичного процесу, тобто провокує протиборство цінностей, аби досягти їх консенсусу. Специфіка політики відображається й на політичній моральності, яка набуває певної автономності стосовно моральності за-

гальнолюдської: «... в політиці є своя особлива мораль ... її мотивація спрямована на захист і виправдання політичних цінностей, які завжди відносні, умовні та мінливі» [1]. Разом з тим, остаточний відрив політичної моральності від загальнолюдської призводить до втрати першою будь-яких ознак моральності та перетворення на політичну ідеологію з моралізаторськими претензіями. Моралізаторство не лише свідчить про відпадиння політичної етики від базових моральних норм, але й про деградацію власне політичних переконань, адже святенники й лицеміри – погані політики, вони слабкі, оскільки зловживають моральною аргументацією, вони недалекоглядні, оскільки дають підстави своїм опонентам критикувати їх за невідповідність між словом і ділом, цінністю й вчинком.

Мораль не може вважатися чимось цілковито відмінним від політики, адже окрім того, що ці дві сфери завжди дотичні (більшою або меншою мірою), вони ще й споріднені за однією присутньою рисою – прагненням до узгодженості, гармонії й універсальності. «Морально належний порядок речей стає фундаментальним конституентом самосвідомості учасників суспільного життя. Філософські й релігійні системи можуть по-різному оформляти конвенційну складову морального саморозуміння, але суть її залишається одна: в ідеальному, морально-належному образі (нормі) є узгодженими своїй і чужі інтереси» [2, с. 26]. Таким чином, політична й моральна цінність споріднені в тому, що прагнуть підпорядкувати й примирити якомога більшу кількість людей, діючи то силою переконань, то переконуючи силою. Моральні вчителі людства, були водночас, визначними політиками, а серед великих політичних діячів було дуже мало таких, котрі б не зловживали моралізаторством. І політика, і мораль вчать як належить діяти; і політика, і мораль неминуче зіптовхуються з неблаганністю емпіричних умов людського існування; і політика, і мораль приречені шукати компроміс між ідеальним та необхідним, знаходячи цей компроміс у сфері дійсного, перетворюючись на «мистецтво можливого».

Політика вимагає жорсткого прагматизму, що, однак, не виключає елементу етичної, світоглядної та ідеологічної «принциповості», тобто відданості певним ціннісним системам. Більше того, політика, аби остаточно не корумпуватися,

просто вимагає такої відданості й принциповості. Людина політична значною мірою ідентифікується тими цінностями, які вона сповідує. «Це тільки здається, що можна поєднати прагматизм і безпринципність, чи навіть цинізм. Прагматизм панує там, де люди в змозі спиратися на принципи (та цінності). Позбавлений такої опори прагматизм – це кастрат, який стимулює прагматику дії, а по суті, виявляється безпринципним утилітаризмом, чи попросту діяцтвом, що замішане на цинізмі» [2, с. 31]. Тож традиційний наголос на особливому прагматизмові політики є загальним констатацією очевидного. Натомість, протиставлення моральності й прагматизму постає або прихованим цинізмом і аморальністю (моральною неповноцінністю), або спробою приховати власні моральні переконання за їх вдаваною відсутністю, щоб нав'язати й поширити ці переконання (моральною експансією).

Мораль і політика мають ціннісну природу, однак це не свідчить про їх цілковито теоретичний та символічний характер – вони так само практикуються, як і право чи економіка. Під час такої практики здобувається моральний і політичний досвід, які переплітаються з відповідними дискурсами, синтезуючи теорію й практику, символ і предмет. Мораль та політика потребують практики і самі є практиками – діяльностями зі сповідання, вироблення, обміну й обстоювання цінностей. В українському посткомуністичному досвіді, на думку А. Лоя, соціальної інтеграції морально-практичний процес був значним чином блокований. Спадщина тоталітарної політичної системи спонукала й слугувала засобом контролю і маніпулювання соціумом. Тоталітарне суспільство за визначенням не могло бути самодостатнім в саморегулюванні стосунків, досяганні взаєморозуміння й солідарності. В ньому не було місця для самоорганізації та самоінтеграції, оскільки посттоталітарному соціуму бракувало досвіду морально-практичного самонавчання. «Попри фінальний крах системи, яка зазнала поразки в умовах елементарної публічності за часів перебудови, система залишила по собі “пам'ять» в морально-практичному досвіді соціуму, що почав забувати систему, але важко позбувається вад еволюції, коли суспільство постійно грузне в болоті старих моральних настанов, не маючи змоги своєчасно робити сміливі кроки» [2, с. 31]. Безперечно, основні цінності людської моралі не можуть

застаріти, хоча свого часу вони були інноваціями – справжня моральна норма, виникнувши, приречена на вічне існування в ідеальному світі людської уяви й людського мислення. Однак вона може забутися або ігноруватися на практиці. Зміст цінності моралі залишається незмінним, проте ставлення до нього змінюється постійно і саме політика є причиною цієї моральної непостійності, провокуючи або на моральну зраду, або на моральний фундаменталізм.

Політична організація є організацією, в основі якої покладений моральний чинник – цінності й вміння, що забезпечують мистецтво жити разом, узгоджуючи свої інтереси у міжлюдських взаєминах (між громадянами), у взаєминах влади й народу (між державою і громадянським суспільством), у взаєминах між різними носіями влади (між суверенами). Ціннісна зорієнтованість політики на узгодження інтересів не виключає їх протиборства й конкуренції. Однак власне інтерес задля того, аби бути зрозумілим і втіленим, має становити цінність. Загалом, інтерес може визначатися як «ціннісно оформлена» потреба, тобто як синтез цінності й життєвої необхідності. Тож і політична організація соціуму передбачає «єдність і боротьбу» ціннісних світів (зокрема, світоглядів), а його політичні організації постають осередками й засобами захисту цих світів. Загалом, людина неспроможна безпосередньо сприймати власні потреби, тобто сприймати їх без опосередкування певною цінністю. Відмінності в потребах та ціннісне розмаїття призводять до боротьби та пошуків консенсусу, тобто до того, що й становить сутність політичної практики.

Національна бездуховність є джерелом більшості соціальних лих і політичних катастроф. Однак чим є ця бездуховність, як не відсутністю цінностей? Причому йдеться тут про цінності високі, тобто освячені мораллю та релігією; цінності конструктивні, тобто спрямовані на творення, а не руйнацію; цінності справжні, тобто переважно власні (хоча й розумне запозичення також не варто виключати, аби лиш воно не руйнувало тих ціннісних систем, до яких залучається). Тому важко уявити людину, народ, націю, котрі живуть без опори на систему тих чи інших цінностей, тобто без своєрідного морального фундаменту. Безперечно, історія знала не одну таку націю і народ, проте всі вони відійшли у минуле, а їх

історичне існування було нетривалим. Хоча й цілком можна уявити іншу ситуацію – бездуховне животіння, безглузде й безкінечне. Такі народи й нації також існують – вони або бідні, залежні й самоізолювані, або багаті, зіпсовані й поглинуті споживацтвом.

Політика і справді може вважатися жорсткою й цілковито прагматичною боротьбою за інтереси та боротьбою інтересів. Однак йдеться про досить складний процес артикулювання, поширення й втілення інтересів однією людиною чи суспільною групою, що наштовхується на подібний процес, який здійснюється іншими людьми чи групами. У такий спосіб і витворюється складна та багатопарова «тканина політичного тіла», коли, прагнучи довести й здійснити «свою правду», суб'єкт політичних відносин стає залежним від союзників та ворогів, формуючи з ними складну мережу відносин «діалог/конфлікт». Теоретично, політична боротьба може відбуватися з приводу й навколо будь-яких інтересів, однак потрібно виконати одну важливу умову – ці інтереси мають стосуватися влади, тобто вони, так чи інакше: стосуються всього суспільства; потребують влади задля свого втілення; підривають чи підтримують владно-адміністративну вертикаль. Таким чином, інтерес стає частиною політичної взаємодії та політичного процесу лише тоді, коли має хоч якесь відношення до «загального блага» та «державного інтересу». Останні ж можуть вважатися базовими політичними цінностями принаймні європейських суспільств та європейців, що цілковито інтегрує легітимовані ними інтереси до сфери політики.

У політології об'єктом безпосереднього спостереження є люди, їх поведінка та наслідки цієї поведінки. Натомість все інше – класи, верстви, держави, прошарки, нації, еліти тощо – це лише символізовані «уявні спільноти». Інакше кажучи, соціальні колективи (окрім найменших) не можуть спостерігатися безпосередньо, а можуть лише символічно уявлятися, і саме цінностям належить ключова роль у цій соціальній уяві. Тому, розмірковуючи та говорячи про ту чи іншу суспільну групу, передусім маються на увазі цінності, які вона сповідує – її колективний світогляд, соціокультурний профіль, ідеологічний контур. Людство становить соціокультурну систему, яка регулюється, спрямовується і впорядко-

вується завдяки певним системам цінностей, норм, ідеалів та правил. Тому досить слухним є твердження дослідниці теорії політики Барбари Крауз-Мозер [3, с. 109], стосовно того, що такі терміни, як «цінності», «норми», «ідеали», «правила», є конструктами, які неможливо спостерігати безпосередньо, і що єдиний спосіб їх вивчити – це висновувати з емпіричних наслідків людських вчинків.

Рух за свої інтереси упродовж всієї політичної історії українського суспільства був непростий. Проблему становив не лише брак ресурсів, солідарності та історичної рішучості й відваги, але й суттєвий «ціннісний дефіцит» – відсутність власних конструктивних та загальноприйнятних ціннісних систем. Цінності, якими скеровувалася й організовувалася українська політика, були або «чужими», або вузькопартійними, або глибоко провінційними. Тут давалося взнаки тривале перебування українців на узбіччі історичного процесу; їх відлученість, зогляду на імперську залежність та упослідженість, від світових (передусім культурних) процесів; хронічна незавершеність націотворчих процесів, затримка цих процесів між суто етнічною і власне політико-національною фазами.

Вихід України з глибокої політичної та економічної кризи значною мірою залежить від подолання згаданого вище «ціннісного дефіциту», адже нині, попри позірне розмаїття цінностей, українське суспільство фактично перебуває в ціннісному вакуумі. Йому бракує природних світоглядів, міцних ідеалів, витончених і сучасних ідеологій, власних високих цінностей. Воно нагадує спраглого в пустелі, який оточений яскравими й привабливими міражами. Політичне життя, позбавлене цінностей (уявімо такий собі витвір політтехнологів), втрачає вищий сенс, остаточно загрузаючи в корупції, байдужості, споживацтві та, врешті-решт, насильстві – безглуздому й нещадному.

Людське суспільство існує як ціннісна спільнота, тобто на базі цінностей та обміну цінностями, які підносять спільноту людей над простим органічним життям спільнот тваринних. Тому осягнення цінностей є водночас осягненням умов соціального життя людини. Важливу проблему розуміння суспільств та можливих форм їх політичної організації становить пошук джерел та осередків творення цінностей. В демократичних політичних системах таким

джерелом й осередком є громадянське суспільство. «Розвинене громадянське суспільство бачиться як складна картина одночасного існування, переплетіння чи боротьби численних груп приватних інтересів, враховувати які під постійним громадським тиском мусить кожен по-справжньому демократичний уряд. ... Це свого роду «мирна громадянська війна за свої інтереси». ... Неурядові організації – лише перші елементи, зерна, з яких проростає традиція різнопланового громадського активізму» [4, с. 3]. Отже, громадянське суспільство саме є сферою боротьби і єдності систем цінностей та оформлених ними інтересів, а не якимось ціннісним монолітом, що жорстко протистоїть державі. Загалом, воно є осередком ціннісного плюралізму, який у процесі розвитку громадянського суспільства розширено відтворюється, породжуючи нові цінності й нові організаційні форми. Останні інституційно уособлюються різноманітними неурядовими громадськими організаціями, які можуть вважатися свого роду «організаційними заготовками», тобто можливими формами політичної організації, що актуалізуються за належних умов.

Громадянське суспільство поєднує плюралізм цінностей з плюралізмом організаційних форм, демонструючи безпосередній взаємозв'язок між цінністю й організацією. Відповідно й постає питання: що у цьому взаємозв'язку первинне? Безперечно, в усталених демократичних суспільствах цілком можливі випадки, коли «організація обирає цінність». Йдеться про випадки «політтехнологічного» ставлення до ціннісних (передусім ідеологічних) систем, коли цінності прилаштовуються до організаційних потреб; або ж дещо складніші випадки «конструювання ідеологій», коли ціннісно-ідеологічна система штучно формується свідомими зусиллями творців та провідників відповідних організаційних форм. Хоча справжні ціннісні системи (зокрема світогляди) не стільки творяться, скільки об'єктивно виникають – «виростають». Тому й організаційна форма «проростає» з форми ціннісної. Громадянське суспільство є осередком і підґрунтям, в якому культивується таке розмаїття організаційних та ціннісних форм. Проте, з огляду на первинність цінностей, це суспільство не може тлумачитися як проста сукупність автономних від держави громадських організацій. Передусім, воно є дже-

релом і осередком цінностей, а головним критерієм зростання громадянського суспільства слід вважати примноження ціннісного плюралізму.

Громадянське суспільство є однією з базових, тобто матричних, організаційних форм будь-якої сучасної демократії. Воно постійно породжує нові та зберігає старі ціннісні й організаційні форми. Громадянське суспільство, якщо не протистоїть, то принаймні не тотожне державі. Особливо це стає очевидним за умов соціальної трансформації, коли актуалізується питання «роздержавлення» життя посттоталітарного соціуму та розвитку його самоорганізації [5, с. 248–249]. Однак проблема співвідношення держави й громадянського суспільства, з огляду на примат ціннісних форм над організаційними, має очевидний ідеологічний чи навіть світоглядний вимір. «Першими і, очевидно, головними путами на ногах «втікачів від тоталітаризму» є пута ідеологічні. Розлом тоталітарного суспільства розпочинається з руйнації ідеології. «Організоване суспільство» має забезпечити цьому процесові цивілізовані форми. Ідеологічні руїни є найбільш небезпечними. Як і радіоактивний бруд, вони підлягають утилізації в безпечних для суспільства місцях і формах» [5, с. 246]. Проте, передусім, громадянське суспільство відмовляється від «моноідеологізму», що нав'язується і підтримується державою, яка таким чином стає тоталітарною. Воно просто несумісне з ціннісною нетерпимістю та уніфікацією, продукуючи нові та накопичуючи старі цінності. І саме на ґрунті цього ціннісного розмаїття формується розмаїття організаційне. Сучасне суспільство – комплексне й багатомірне. Відповідно, й підтримання в ньому порядку вимагає різноманітних зразків політичної організації, укорінених в плюралізмові цінностей.

Тоталітаризм руйнується розмаїттям ціннісних та організаційних форм, джерелом яких постає саме громадянське суспільство. В рамках цього суспільства «сходять» світогляди та культивуються ідеології, а на їх ґрунті зростають нові організаційні форми, що зміцнюють демократію потенціалом самоорганізації. Тому й головну роль у громадянському суспільстві відіграють творці й носії ціннісних систем, а не менеджери та спонсори громадських неурядових організацій. З погляду цінностей, воно вже існує на українських теренах

«... в Україні сформувалось активне ядро громадянського суспільства, яке за рівнем освіти, професіоналізму, прихильності до демократичних цінностей перевершує панівну політичну еліту. Практика останніх місяців свідчить, що це активне ядро повсюдно чинить тиск на владу для захисту своїх законних інтересів, обстоюючи цінності демократії. Завдання сьогодні полягає в створенні інституційних форм громадянського суспільства, які б уможливили постійний діалог між усіма акторами суспільства» [6, с. 157]. Тож для подальшого розвитку громадянського суспільства в Україні залишається трансформувати цінність в організацію, а переконання – в організовану колективну дію. Хоча наявність різноманітних автономних від держави інституцій не зможе замінити брак справжніх цінностей.

Невід’ємною частиною будь-якої демократії є багатопартійність, яка також походить із громадянського суспільства й живиться потенціалом його ціннісного та організаційного плюралізму. Справжня політична партія, а не якийсь «політтехнологічний проект», зростає з відповідної системи політичних цінностей, завжди залишаючись ідеологічно укоріненою. Саме ця ціннісно-ідеологічна укоріненість дає можливість адекватно артикулювати суспільні інтереси відповідних верств населення, довести їх до інших сегментів суспільства та державної влади і, врешті-решт, втілити. Саме цінність (ідеологічна, соціокультурна, світоглядна) послугує першим критерієм того, наскільки партія втілює інтереси тих верств, які вона представляє на політичній арені. Вона ж (цінність) послугує критерієм лояльності партії власним переконанням – підставою її ідеологічного осуду або схвалення.

Громадянське суспільство може вважатися «... полем і школою демонополізації державної влади, зростання авторитету політичних партій, налагодження дійсного, а не позірнього співробітництва ...» [5, с. 248]. Ступінь організації демократичного суспільства залежить від того, наскільки продуктивним є громадянське суспільство в питанні витворення нових та збереження старих ціннісних і організаційних форм. Зокрема, йдеться про політичні партії, що відіграють ключову роль у функціонуванні демократичних систем. Останні отримують свій порядок й організацію саме від громадянського суспільства, а не від державної влади, яка по-

кликана лише захищати все те, що було витворено суспільством громадянським.

1. Гребенник Г. П. Типы и стили политического мышления. – Режим доступу http://politology2004.narod.ru/Types_styles.htm

2. Лой А. Lernprozess: український досвід // Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід [Текст] / Г. Бабінський [та ін.] ; відп. ред. А. М. Єрмоленко, О. О. Кисельова ; Міжнародний фонд "Відродження", Інститут ліберального суспільства, Інститут філософії ім. Григорія Сковороди НАН України, Філософський факультет Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка, Кантівське товариство в Україні, Українське феноменологічне товариство. – К. : Етна-1, 2006.

3. Крауз-Мозер Б. Теории политики. Методологические принципы [Текст] / Барбара Крауз-Мозер ; пер. с пол. И. А. Руденко. – Харьков : Гуманитар. Центр, 2008.

4. Бистрицький Є. Передчуття громадянського суспільства // – Дзеркало тижня. – 2007 . – № 42-43 (671-672) 10 листопада.

5. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть [Текст] : досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К. : Атлант ЮЕМСі, 2006.

6. Кисельова О. Етичний вимір громадянського суспільства // Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід [Текст] / Г. Бабінський [та ін.] ; відп. ред. А. М. Єрмоленко, О. О. Кисельова ; Міжнародний фонд "Відродження", Інститут ліберального суспільства, Інститут філософії ім. Григорія Сковороди НАН України, Філософський факультет Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка, Кантівське товариство в Україні, Українське феноменологічне товариство. – К. : Етна-1, 2006.